

"פסיקת סטנדר" ו"פסיקת שטח": הרהורים הלכתיים בעקבות מלחמות ישראל

הערה: מאמר זה נכתב בעקבות דיון הלכתי שקיימתי עם כבוד ידידי סגן אלוף (מיל.) הרב ד"ר מרדכי הלפרין שליט"א, שהעביר אלי לקריאה מוקדמת, בקיץ תשפ"ג, את מאמרו על מלחמת יום הכיפורים. המאמר המקוצר הופיע בגיליון תשרי תשפ"ד של הרבעון 'המעין' (עמ' 167), לצד מאמרו של ידידי סגן אלוף (מיל.) הרב יהושע בן מאיר שליט"א (עמ' 136) - עוד לפני מלחמת שמחת תורה. שני המאמרים חשובים ביותר, כדי להבין את הבעיות ההלכתיות העומדות בפני פוסק ההלכה הנמצא בשטח.

כך כתבתי לו בהערה כוללת על מאמרו:

למורנו ורבנו הרב מוטי שליט"א!

ציינתי את שמך, בתוספת התואר הראוי, כפי שראיתי וקראתי לך בימים ההם בישיבת גושן. אכן, פסיקת הלכה מאחורי הסטנדר בבית המדרש, אינה דומה אפילו במקצתה לפסיקה בעת מלחמה, ובפרט ב"מצב מתגלגל". יש צורך בכתפיים רחבות ובראייה רחוקה, ובעיקר בלקיחת אחריות, ובנטילת סיכון הלכתי בעולם הזה ובעולם הבא, כדי לפסוק מיידית בעת מלחמה. היית בשבילי דוגמה מנצחת כיצד לנהוג במצבים קשים ובלתי אפשריים, וכיצד לקחת אחריות ולהכריע בשאלות קשות בזמנים טרופים.

תודה אישית על ששלפת אותי בשדה התעופה בפאיד - הייתי מיועד להגיע ליעד אחר - ועל הפקודה שנתת לי: "בוא אחרי!" ברוך ה', שזכיתי בעזרתך, ללמוד וללמד.

במבט לאחור, הייתי מקל יותר בנהיגה בשבת בעת פיקוח נפש. להבנתי כיום, כל מעשה הנעשה בשינוי מחייב מחשבה נוספת ומביא להיסוסים שעלולים להיות מסוכנים בשעת נהיגה, והוא עלול לפגוע או להאיט ואפילו ח"ו להביא לפיקוח נפש ממש. לכן גם לא הסכמתי למורי הוראה שהורו לחפש נהג גוי עבור חולה או יולדת בשבת, או לנהוג במכונית בשינוי. הצורך להקפיד על שינוי, מביא למצבי סיכון חמורים, גם לנהג, גם לחולה וגם למשתמשים אחרים בכביש.

עד כאן עיקרי הדברים שכתבתי.

במבט נוסף חשבת, כי ראוי להעמיק יותר בהבחנה בין שני סוגי הפסיקות הללו, שקראתי להן: פסיקת "סטנדר" ופסיקת "שטח".

אתחיל בדברי הרמב"ם הידועים, בענין חילול שבת במקום סכנה (שבת א, א-ג):
 דחוויה היא שבת אצל סכנת נפשות, כשאר כל המצוות... כשעושים דברים האלו, אין עושין אותן לא ע"י גויים ולא ע"י קטנים ולא ע"י עבדים ולא ע"י נשים, כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא ע"י גדולי ישראל וחכמיהם. ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ולא שימות בהם. הא למדת, שאין משפטי התורה נקמה בעולם, אלא רחמים וחסד ושלום בעולם. ואלו המינים שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהן הכתוב אומר: וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם.

המגיד משנה מצרף לדברי הרמב"ם את דברי הירושלמי (יומא פרק ח ה"ה):
 "הזריז הרי זה משובח, והשואל הרי זה שופך דמים". גם הרמב"ם בהמשך פרק ב (הל' יז) אומר:

וכל הקודם להציל הרי זה משובח, ואינו צריך ליטול רשות מבית דין בכל דבר שיש בו סכנה.

שמת לב, כי מצד אחד אומר הרמב"ם שענייני פיקוח נפש נעשים ע"י גדולי ישראל וחכמיהם, ומצד שני קובע, כי אין לשאול רשות מבית דין. והרי, אם גדולי ישראל עצמם עושים את הדברים, לשם מה הם צריכים לשאול את בית הדין?

אמנם הכסף משנה (שבת ב, ג) פירש ברמב"ם:

גדולי ישראל וחכמיהם דנקט רבנו - גדולים למעט קטנים, ישראל למעוט גויים, וחכמיהם למעוטי נשים שדעתן קלה.

פירוש זה קשה, כי מעולם לא השתמש הרמב"ם בביטוי: גדולי ישראל וחכמיהם בהקשר כזה. ועיין בתשב"ץ (חלק א סי' נד).

חשבתני לומר, כי הרמב"ם בא להבחין בין שני סוגי גדולי ישראל: אלו היושבים בבית המדרש ותורתם אומנותם, ואלו הנמצאים בשטח ורואים ומרגישים את המצב בעצמם. אולי יש בכך גם כדי להסביר את פשר הסמכות המיוחדת של "מרא דאתרא". הרמ"א (שו"ע י"ד סי' רמה סע' כב) פסק שאין לחכם להורות בענייני איסור והיתר במקומו של חברו. הגר"א ציין כמקור לכך את האמור במסכת עירובין דף צד, ב ובחולין דף לג, ב, שרב לא רצה להורות הוראה במקומו של שמואל חברו. בכל שאלה ישנן נסיבות שונות, בין לגבי השואל ובין לגבי המצב, ורק מרא דאתרא הנמצא במקום יודע להבחין בנסיבות המיוחדות, ועל כן סביר להניח שהוא יתן את התשובה הנכונה

מקורות הלכתיים למדיניות הפסיקה:

א. קמצא ובר קמצא: כולנו מכירים את הסיפור הידוע על קמצא ובר קמצא (גיטין נה, ב - נו, א). העמדה ההלכתית המובהקת היא של רבי זכריה בן אבקולס: (א) אין להקריב את הקרבן, שלא יאמרו בעלי מום קרבים על המזבח. (ב) אין להרוג את שליחו של הקיסר, שלא יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג. על כך אמר רבי יוחנן: ”ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו”.

אין ספק שמבחינה הלכתית טהורה צדק רבי זכריה. לא מקריבים בעל מום על המזבח, ולא הורגים מטיל מום בקדשים. אולם כתוצאה מכך, נחרב בית המקדש, עם ישראל גלה מארצו, ורבים מאוד נהרגו. אין ספק שלחורבן היו סיבות עמוקות יותר כמפורט במסכת יומא (דף ט, ב): שנאת חנם, ע”ז, ג”ע ושפיכות דמים. אולם חכמים התייחסו לסיבות הישירות של החורבן. במסגרת זו נאמר: ”ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולס”. ”ענווה” משמעותה בהקשר זה צדקות יתירה, עמידה על דקדוק ההלכה ללא פשרות. מן הסוגיא משמע שהיה צורך במקרה הזה לפסוק אחרת - או להקריב את הקרבן או להרוג את השליח. זו מדיניות ההלכה, אף שהיא לכאורה בניגוד להלכה. צריך להימנע מצידקות יתירה!

ב. לפני משורת הדין: סוגיא מפורסמת נוספת היא במסכת בבא מציעא (דף ל, ב). נאמר שם:

אמר רבי יוחנן, לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה. אלא דינא דמגיזא לדיינו? אלא על שהעמידו דיניהם על דין תורה, ולא עבדו לפני משורת הדין.

אותו רבי יוחנן שטען קשות כנגד רבי זכריה בן אבקולס במסכת גיטין, מבדיל בין ”דין”, ובין ”לפנים משורת הדין”. עמידה על הדין, במקום שישנן לזה השלכות קשות אחרות, הביאה לחורבן ירושלים. אותה הלכה של לפני משורת הדין שימשה יסוד לפסיקתו של רב (במסכת בבא מציעא דף פג, א) בסיפור של הנהו שקולאי - סבלים נושאי חביות יין - ששברו את החבית, ורב חייב את רבה בר בר חנה לשלם לסבלים עבור עבודתם, בלי לנכות מהם את דמי היין והחבית.

היכולת לפסיקה כזאת כרוכה לא רק בגדלות בתורה ובדרך ארץ, אלא גם ב”לב אמיץ להציל עשוק מיד גוזל”, כדברי הרמב”ם (בהלכות סנהדרין פרק ב) בהגדרת המושג ”אנשי חיל”, בתכונות הדיינים. זו תכונה נדירה למדי!

לאחרונה הגיעני חוברת שהתפרסמה ע”י ”מרכז רבני אירופה” (ניסן תשע”ח), ובה ראיון עם הרב עזריאל חייקין שליט”א מגדולי רבני אירופה. הוא מספר באותו ראיון כי

קיבל שיחת טלפון מרב קהילה באירופה בעניין שאלה הלכתית סבוכה. הרב השואל סיפר לו שסיים קודם לכן שיחת טלפון עם אישיות רבנית ידועת שם בארץ ישראל והיא הורתה לו כיצד לנהוג, אלא שלאותו רב לא היה ידע ביחס לאורחות החיים היהודים באירופה, והוראתו הייתה מסובכת מאוד מבחינה פרקטית. הרב חייקין הורה לאותו רב כיצד לנהוג, ולאחר מכן התקשר בעצמו אל אותה אישיות רבנית והציג בפניה בעצמו את השאלה בתוספת ידיעות על אורח החיים באירופה. אותה אישיות רבנית אמר לרב חייקין כי אותה שאלה נשאלה לפני זמן קצר ע"י רב קהילה באירופה שאינו זוכר את שמו, ואילו היה מכיר את אורח החיים היהודי שם כפי שהוסבר לו עתה היה פוסק אחרת. הרב חייקין סיפר לו שאכן אותו רב התקשר גם אליו והוא הורה לו לנהוג בשונה מפסיקתה של אותה אישיות רבנית, ואותו רב גדול שמח מאוד שלא יצאה תקלה מתחת ידו.

העובדות בראיון הנ"ל מאוד מעורפלות. אינני יודע מי השואל ומה השאלה ומי היא אותה אישיות רבנית בארץ ישראל. אבל דבר אחד יכולים ללמוד מכאן: אין פסיקה סטריילית! כל פסק הלכה כפוף לנסיבות המיוחדות של השואל ושל מקום מגוריו. פסיקת הלכה המתעלמת מכל הנ"ל ועוסקת אך ורק בהלכה בלבד עלולה להכשיל את השואל ואת הנשאל גם יחד. זו סיבה נוספת שלא לענות לשאלות בטלפון או באינטרנט, מבלי להכיר את השואל ואת נסיבות חייו במקום מגוריו. מדיניות הפסיקה ההלכתית היא חלק מן ההלכה עצמה!

פסיקת הלכה ויכולת לקבוע מדיניות הלכתית אינה נחלת כל רב. אין בעיה לפסוק בהלכות ברכות או תפילה. יש בעיה לפסוק בהלכות מורכבות, שבהן יש להביא בחשבון את כל המרכיבים של השואל ושל השאלה. מעבר לכך, לפוסק ההלכה צריך שיהיה מבט מקיף ורחוק, הבנה עמוקה וידיעה בהלכה, יראת שמים אמיתית ולב אמיץ להציל עשוק מידי עושקו. הרחבתי את הדברים במספר מאמרים הכלולים בספרי "לב שומע לשלמה" חלק ג: פסיקת הלכה ומדיניות פסיקת ההלכה (עמ' צז), פסיקת הלכה במציאות משתנה (עמ' קכח), פוסק ההלכה (עמ' קלז).

אצטט קטע אחד מתוך המאמר הראשון:

האחיעזר (ח"ג ס"ר כח) נשאל אם ניתן לגייר אשה נכריה הנשואה אזרחית ליהודי ואת ילדיה הקטנים, או לפחות לגייר את הילדים הקטנים גם אם לא ניתן לגייר את האשה. תשובתו היא כי ניתן לגייר את האשה ואת הילדים. ביחס לגיור הילדים ללא האשה, שיש חשש שהילדים לא ישמרו מצוות בגדלותם משום שאמם נכריה, כותב האחיעזר: "הצדק עם מעלת כת"ר שאין לבי"ד כשר להזדקק בענייני גרות כאלה. אך אין אני מוצא לנכון שירעישו על זה רבני הדור ולצאת במחאה גלויה נגד הגרות, כי בעיני עמי הארץ זהו כחילול השם שאינם מניחים הנשים להתגייר, ובפרט הילדים שבאמת על פי דין אפשר לגיירם".

אציין, כי לפי הידוע לי בתי הדין לגיור בארץ לא יסכימו לגייר קטנים שאמנם הנכריה נשואה ליהודי והיא אינה מתגיירת, וכמו כן לא יסכימו בתי הדין בארץ לגייר נכריה הנשואה ליהודי אלא במקרים יוצאים מן הכלל. האחיעזר מציב כאן שני יסודות לפסיקה הלכתית: א) חילול השם - יש להתחשב בפסיקת ההלכה בחילול השם, ואם עמי הארץ רואים חילול השם במניעת גיור האשה הנכריה הנשואה ליהודי, ויש בתי דין המוכנים לגיירם, אין לצאת נגד בתי הדין המגיירים במחאה גלויה. ב) גיור הקטנים ללא גיור אמם - על פי דין ניתן לגיירם. גם פסיקה זו היא בניגוד לפסיקת חלק גדול מבתי הדין לגיור.

עסקתי בנושא זה בספרי "לב שומע לשלמה" חלק א, ודעתי היתה שיש מקום לגיור הקטנים, כפסיקת האחיעזר וכפסיקת רבי משה פיינשטיין בנידון. בימינו גבר מאוד הצורך לגייר קטנים שאמותיהם אינן יהודיות, כאשר לא ניתן לגייר את האמהות שאינן יכולות להתחייב לשמירת מצוות מלאה, ואילו הילדים לומדים במסגרת דתית, ויש סיכוי מסוים שישמרו מצוות גם בעתיד. יש לראות את הזכות הגדולה לגייר ילדים אלו במתן הזדמנות לילדים לקיים מצוות בעודם קטנים, כך שיהיה סיכוי רב יותר שבעתיד יחזרו לקיום מצוות. והרי גיור קטנים נעשה מטעמי זכות לקטן. עיין בכל זה בספרי הנ"ל.

הנושא של חילול השם בפסיקה הלכתית מחמירה הביא את האחיעזר להחלטה לקבל בדיעבד את גיורן של נשים אלו ולא להרעיש על כך, למרות דעתו שלכתחילה לא ראוי לבי"ד כשר לעסוק בזה. דבר כזה עולה גם מדברי הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה פרק יג) ביחס לנשות שמשון ושלמה ולגרים שהתגיירו באותו זמן:

היו גרים הרבה מתגיירים בימי דוד ושלמה בפני הדיוטות. והיו בי"ד הגדול חוששים להם, לא דוחים אותם אחר שטבלו מכל מקום, ולא מקרבים אותם עד שתראה אחריתם.

כך גם היה מצבן של נשות שמשון ושלמה שעבדו עבודה זרה, ובכל אופן לא בוטל גיורן. הרי לנו שישנם מצבים שלכתחילה לא מאשרים לאדם להתגייר, אבל בדיעבד אם התגייר לא מבטלים את הגיור.

מקרה שני הוא פסיקת ה"אחיעזר" בעניין יהודי דרום אפריקה שפתחו את חנויותיהם לאחר תפילות השבת. הפסיקה בנושא זה ידועה לי ממקור ראשון. הרב של יוהנסבורג בדרום אפריקה, הרב קוסובסקי זצ"ל, היה גיסו של האחיעזר. יהודי דרום אפריקה שהגיעו ממזרח אירופה בשנות העשרים של המאה הקודמת (בעיקר מליטא) לא יכלו לעמוד בניסיון של שמירת שבת, מאחר וחיי המסחר העיקריים היו שם בשבת. הניסיון היה קשה ביותר, ורק מעטים עמדו בו. היהודים היו מגיעים לבית הכנסת בשבת, מתפללים וקוראים בתורה, ולאחר מכן היו פותחים את עסקיהם. הרב

קוסובסקי שאל את האחיעזר אם מותר לתת ליהודים אלו לעלות לתורה ולכוהנים לעלות לדוכן, בהיותם מחללי שבת בפרהסייה. האחיעזר ענה לו: אם תרחיק אותם מבתי הכנסת ולא תאפשר להם לעלות לתורה ולדוכן הם יחדלו לבוא לבית הכנסת וישכחו שהם יהודים, על כן אפשר להעלותם. פסיקה זו התפרסמה לאחר שנים בחלק ד של שו"ת אחיעזר, שיצא לאור שנים לאחר פטירתו. אני שמעתי עליה מצאצאיו של הרב קוסובסקי זצ"ל.

האחיעזר לשיטתו. פסיקת הלכה חייבת להביא בחשבון את ההשלכות ואת התוצאות של הפסיקה. לכן, מותר וחובה להקל בנושאים מסוימים, בכדי למנוע תקלות חמורות יותר.

מקרה נוסף הוא בעניין נתינת כבוד ליהודי מתבולל שהגיע לבית הכנסת במכונית לתפילת "יזכור" ביום הכפורים. בספרי "לב שומע לשלמה" ח"ב עמ' שא הבאתי סיפור על רבי יחיאל יעקב וינברג זצ"ל בעל "שרידי אש", שסיפר לי תלמידו רבי אברהם אבא ויינגורט. בתקופה שבין מלחמות העולם - לפני עלות הנאצים לשלטון - כיהנה בגרמניה ממשלה דמוקרטית, שבה כיהן שר חוץ יהודי מתבולל בשם וולטר רתנאו. אותו יהודי היה מגיע רק אחת בשנה לבית הכנסת הגדול בברלין לתפלת "יזכור" ביום הכפורים במכוניתו. כשהיה מגיע הרב וינברג היה מכבדו ומושיבו לידו. לאחר תום תפלת יזכור היה יוצא מבית הכנסת וחוזר לביתו במכוניתו. מתפללי בית הכנסת רטנו על הכבוד שהרב חולק ליהודי המגיע במכונית לבית הכנסת בעיצומו של היום הקדוש. הרב וינברג הרגיש בזה. הוא עלה על הבימה לפני תפילת מוסף, ואמר למתפללים: דעו לכם, שמי שמכבד את הוריו (לפי מושגיו) יכבד גם את אביו שבשמים. מובטחני שהוא או צאצאיו יחזרו בתשובה. לאחר שנים רבות סופרו הדברים ע"י אחד הרבנים בהרצאה בחודש אלול במסגרת מסע תשובה, ואז קם אחד המשתתפים ואמר שהוא קרוב משפחתו של אותו שר חוץ, וכיום הוא שומר מצוות. אילו היה הרב וינברג מסלק אותו מבית הכנסת, לא היו בני משפחתו חוזרים בתשובה.

אין ספק שמבחינת ההלכה אסור באיסור חמור לנסוע ביום הכפורים. עדיף לומר תפילת יזכור בבית או לא לאומרה כלל, מאשר לנסוע ברכב לבית הכנסת בעיצומו של יום הכפורים. אולם בדיעבד, כאשר מתעוררת שאלה כזו, חייב פוסק ההלכה להביא בחשבון את ההשלכות לטווח ארוך של פסיקתו.

ארבעה סיפורים ידועים לי ממקור ראשון על רבי שלמה זלמן אוירבך זצ"ל ופסיקותיו, שגם הם מכוונים לאותו כיוון. סיפור אחד: רבי שלמה זלמן היה מקפיד, כרבים וגם טובים, שלא לשבת בקרבה יתירה לאשה. לעיתים כאשר היה נוסע באוטובוס קרה שאשה התיישבה לידו. במקרים האלו הוא לא היה קם ממקומו כדי שלא לפגוע בה, אבל היה יורד בתחנה הקרובה ועולה לאוטובוס הבא, כדי למנוע פגיעה בזולת.

סיפור שני: רבי שלמה זלמן הלך בשבת בשכונתו "שערי חסד", וראה אדם מבוגר נושא משא (משא שמותר לשאת בשבת כשיש עירוב), ולידו צועדים קוממיות שני צעירים ללא כל משא בידיהם. ניגש אליהם רש"ז וצ"ל ושאל אותם: האם אתם מכירים את האדם שלידיכם? ענו ואמרו: בוודאי, זה אבא שלנו! שאל אותם: מדוע אינכם נוטלים ממנו את המשא? אמרו: אנחנו לא מטלטלים בשבת. אמר להם: כיבוד אב הוא דאורייתא. לא לטלטל בשבת במקום שיש עירוב - ב"שערי חסד" יש יותר מעירוב אחד - הוא חומרא בלבד, וחומרא אינה גוברת על דאורייתא. אם לא תסייעו לו, אני אקח ממנו את המשא! אותם צעירים נבהלו - כולם הכירו את רבי שלמה זלמן - ונטלו מאביהם את המשא.

סיפור שלישי (אותו סיפר לי רבי שילה רפאל וצ"ל): הנער שילה למד בישיבת "קול תורה", שרבי שלמה זלמן עמד בראשה. בשנת השמיטה הייתה הישיבה נוהגת לחומרא, ונמנעת מצריכת ירקות של היתר מכירה. בביתו של שילה סמכו על היתר המכירה. שאל שילה את רבי שלמה זלמן, כיצד לנהוג בבואו הביתה? הוא היה בן יחיד, ואמו הייתה נפגעת מאוד אם לא היה אוכל בבית. ענה לו רבי שלמה זלמן: שביעית בזמן הזה דרבנן - כיבוד אב ואם הוא דאורייתא. כבד את אביך ואת אמך!

שלושת הסיפורים האלו הם מאפיינים מובהקים של מדיניות הלכתית ראויה. להקפדה שלא לשבת ליד אשה יש מקור בהלכה (עיין שו"ע אבן העזר סימן כא). אולם גם לכבוד הבריות ולחילול השם יש מקור (עיין רמב"ם הלכות דעות פרק ה והלכות יסודי התורה פרק ה). הקפדה הפוגעת בזולת וגורמת לחילול השם, חמורה יותר!

להקפדה שלא לטלטל בשבת גם במקום שיש עירוב, יש מקור. ישנן מחלוקות רבות בהלכות עירובין, וכמעט שאין עירוב שכשר לכל הדעות. קיים גם חשש שמא נקרע העירוב. להלכה, בוודאי שאפשר לסמוך על השיטות המקילות, ובפרט כשיש יותר מעירוב אחד. להיות צדיק על חשבון אחרים, זו מידה גרועה מאוד. אברכים רבים שמקפידים על טלטול בשבת, מטילים את העול של גרירת עגלת הילדים, או נשיאת הילדים על הידיים, על נשותיהן. אלו כורעות תחת המשא, ואותם צדיקים מהלכים בנחת ובטוחים שבזה יזכו לגן עדן על חשבון סבלם של אחרים - כולל נשותיהם, כולל הורים זקנים! הוראתו של רבי שלמה זלמן ברורה: אל תהיה צדיק על חשבון אחרים! הייתי מצרף לזה את דברי שלמה המלך בספר קהלת (פרק ז): "אל תהי צדיק הרבה... אל תרשע הרבה". לעיתים, צדיקות יתר מביאה לרשעות יתר!

נושא השמיטה. בוודאי שיש מקום להחמיר, כפי שהחמירו רבים וגדולים. אולם צריך לשקול זה לעומת זה: החמרה מצד אחד, לעומת גרימת צער וכאב למשפחה או להורים.

לאחרונה שמעתי סיפור נוסף המאפיין את פסיקתו ההלכתית של רש"ז זצ"ל. חתן אחי המנוח, הרב יעקב ארליך שליט"א שהוא פרמדיק ידוע, סיפר לי כי כאשר למד בישיבת "איתרי" נפטר עליו אביו זצ"ל (אגב: היכרתי היטב את האב ד"ר דב ארליך, רופא ירא שמים, מדקדק בדברים שבין אדם למקום ובין אדם לחברו. יהי זכרו ברוך). באותה תקופה היו בישיבה שלושה יתומים אומרי קדיש. הנוהג היה באותה ישיבה שרק אחד אומר קדיש, וכאשר ישנם מספר חיובים מחלקים את הקדישים ביניהם. בתפילת שחרית היה בקדישים כדי חלוקה, אבל בתפילות מנחה וערבית לא היה בקדישים כדי חלוקה. ניגש אותו בחור לאחד מגדולי הפוסקים זצ"ל ושאל אותו האם ניתן לשנות את המנהג בישיבה, ולאפשר לכל האבלים לומר יחד את הקדיש, כפי שנהוג במקומות רבים. השיב לו אותו גדול, כי מנהג הישיבה הוא המנהג הנכון - ואין לשנות! אותו בחור לא השלים עם התשובה, ניגש לרש"ז זצ"ל, וסיפר לו על תשובתו של אותו גדול. אמר לו הרש"ז: התשובה נכונה, אבל מה תגיד האמא? ופירש: אין לך אבא, ובוודאי האמא מתקשרת אליך לעיתים קרובות. היא בוודאי שואלת איך אתה מסתדר עם אמירת הקדיש. מה תשיב לה? פעם אני אומר קדיש ופעם לא? האמא אינה מבינה דקדוקי הלכות, ונפשה תהיה עגומה. נאמר: "יתום ואלמנה יעודד" - האם מותר לצער את האמא? לך אמור להם: הרב שלמה זלמן מורה לכם לשנות את המנהג, ולאפשר לכל האבלים לומר קדיש יחד! אלו היו דבריו, וכך עשה. הוא סיפר לי כי הדברים זכורים לו מילה במילה, הם חרוטים על לוח לבו! אין לי מה להוסיף על כך!

כאשר ישבתי בבית הדין הגדול באה לפניי החלטת ב"ד איזורי לקבוע את סמכות הדין בעניין משפחתי מסוים בבית הדין הרבני על יסוד שינוי תאריך בפרוטוקול, באופן שהציג כביכול את מועד קיום הדין בבית הדין הרבני לפני מועד הדין בבית המשפט. אני גיליתי את השינוי הזה, ביטלתי את החלטת בית הדין הרבני, והוריתי כי הסמכות נתונה לבית המשפט. השופט שישב בתיק הזה פגש אותי לאחר זמן ואמר לי שחסכתי ממנו התלבטות קשה. הוא הרגיש בשינוי, אבל לא העיז לציין כי בית הדין הרבני "זייף" וציין במזיד תאריך מוקדם לא נכון. הוא שיבח מאוד את בית הדין הגדול שמנע ממנו לתפוס סמכות רבנית בשקר! אמרתי לחבריי בהרכב - לא כולם חשבו כמוני - ראו בעצמכם את חילול השם הגדול שהיה עלול חלילה לצמוח מן הסיפור הזה. התוס' בגיטין דף ד אומר לנו שמזויף מתוכו פסול בגט, כי דבר אמת אין לעשותו אלא בעדים כשרים. על אחת כמה וכמה שאסור לבתי הדין לנהוג בשקר, גם אם כוונתם לשמור על סמכות בתי הדין. ועיין בספר "מנורת המאור" (כלל ב חלק א סימן לה) שכתב כי "בית המקדש קיומו על האמת... ולא חרבה ירושלים אלא בשביל שפסקו ממנה אנשי אמנה כדגרסינן במסכת שבת (דף קט, ב)."

היכרתי מקרוב את הרב יהודה עמיטל זצ”ל, והערכתי את הענווה שבו, את כנותו ואת מסירותו לכל דבר שבקדושה. הנה שלושה דברים ששמעתי בשמו:

א. הרב עמיטל נשאל בשבת חורפית אחת כיצד לנהוג כאשר מנגנון החימום בלול אפרוחים התקלקל, ויש חשש שהאפרוחים לא ישרדו את מזג האוויר הקר באותו לילה. הוא לא הסכים לפסוק עד שיצא בעצמו ללול, כדי לראות את המצב מקרוב. לא מספיק לשמוע על סבל האפרוחים, מבלי לראות את הדברים בעצמו. רק כך, ניתן לפסוק!

ב. במחזור ליום הכיפורים ”תפלה ממקורה“ שהוציא לאור כבוד ידידי הרי”צ רימון שליט”א, הוא כותב בהקדמה: ”בפיוט ”וכל מאמינים“ היה הרב עמיטל אומר את המילה ”לחש“ - ”וכל מאמינים שהוא עונה לחש“ - במלרע. כלומר, אין הכוונה שה’ עונה לתפילה בלחש, אלא שה’ עונה לתפילה של מי שחש. מי שחש רצון להתקרב לקב”ה ומתאמץ ומשתדל בזה, הקב”ה עונה לו.

ג. כך הוא פירש את הפסוק בתהילים בתפילת ’אשרי’ (פרק קמא): ”קרוב ה’ לכל קוראיו, לכל אשר יקראוהו באמת“. קשה להיות במדרגה גבוהה של ”יקראוהו באמת!“ אבל יש פתרון אחר, גם הוא בתהילים (לד): ”קרוב ה’ לנשברי לב“. כאשר לבו של האדם שבור, הקב”ה קרוב אליו. לב שבור אינו רק לב ששבור בגלל מצוקה שלו - אלא גם בגלל מצוקה של הזולת, ואת זה אי אפשר להרגיש בלי להיות קרוב לאותה מצוקה.

בהקדמה לספרי ”לב שומע לשלמה“ חלק א הבאתי את דבריה של רופאת הנשים הידועה ד”ר חנה קטן הי”ו (פורסם בזמנו בעיתון ”בשבע“), שבהיותה רופאה צעירה הייתה פעם בתורנות בחדר לידה בבית החולים שערי צדק. באותה תקופה הורה אחד מגדולי מורי ההוראה בירושלים זכרונו לברכה - לא אזכיר את שמו - שנשים ימנעו מקבלת זריקת ”אפידורל“ הנועדה להקל על כאביה של היולדת, מטעמים הלכתיים כאלו או אחרים. והנה, באותה תורנות בחדר לידה הגיעה בתו של אותו פוסק הלכה, כשהיא כורעת ללדת ומתייסרת בחבלי הלידה הציעה לה ד”ר קטן כמו שנהגה להציע לכל יולדת לקבל זריקת אפידורל. היא סירבה, בנימוק שאבא שלה לא מרשה. משתכפו יסוריה ואנחותיה, הציעה לה ד”ר קטן להתקשר לאביה ולשאול אותו שוב, אולי יש בכל זאת מקום להתיר לקבל את הזריקה. ואכן הובא טלפון למיטת היולדת, והיא שוחחה עם אביה באדיש, והוא שמע בטלפון את בתו המתייסרת. ד”ר קטן לא הבינה את הדברים, אולם שמעה כי הבת בוכה ”טאטע טאטע“ (אבא אבא). כשהסתיימה השיחה שאלה ד”ר קטן: מה אבא פסק, ותשובת היולדת הייתה: מותר, מותר. מכך למדנו כי כאשר פונים אל ”טאטע“ אז לפעמים גם פסיקת ההלכה משתנה...

כתבתי את הדברים כדי לציין כי הדיין צריך להרגיש את מצוקות הצדדים, ורק אם הוא מרגיש אותם בלבו הוא יכול לפסוק. סיפרתי שם, כי אחד מעמיתי - לא אזכיר את שמו - שנחלק עלי במקרים רבים, רצה המקרה ובתו שלו הסתבכה במשפט גירושין (הוא לא התנהל בפניי). אותו דיין פנה אלי וביקש את עצתי כיצד יכולה בתו לנהוג כדי שתזכה במשפטה. אמרתי לו: עכשיו אתה מרגיש את כאבן של הנשים הכואבות ומנסה למצוא שיטות לזכות אותן. ומה לעשות, אצלי - כולן הן בנותיי!

אביא כאן שתי תשובות של הראי"ה קוק זצ"ל (אורח משפט, אורח חיים סימן יב וסימן יג). שתי התשובות עוסקות באותו אדם, באותו עניין ובאותו מקום. המדובר היה בעיר פֶּרְת (PERTH) שבמערב אוסטרליה. בתשובה הראשונה נשאל הרב קוק ביחס לרב-גבאי של בית הכנסת האורתודוקסי באותה עיר. אותו רב-גבאי עמד בראש בית הכנסת והיה מנהיגו הרוחני, וכמו כן היה מסדר קידושין ושוחט לכל בני הקהילה. אולם חנותו הייתה פתוחה בשבת, ואשתו עבדה בה. הוא עצמו לא עבד בחנות בשבת. הרב קוק נשאל, אם ראוי להשאיר את אותו רב בתפקידו? תשובת הרב קוק הייתה ברורה:

הנה בוודאי אם היה הדבר מתברר לי בבירור מספיק על פי דין תורה שזה האיש הוא עושה כן, אין בזה שום ספק שמפני חילול השם לבדו אסור לאיש כזה לעסוק בכל דבר שבקדושה, ולהיות בדברים האלה בא כח של קהל ועדה בישראל... ובפרט שאין זה כלום מה שהוא מתנצל שאשתו היא מנהגת את העסק. ופשוט הוא שאיש כזה אסור לקהל להחזיק אותו לשוחט, וגם הוא חילול השם גדול אם יסדר קידושין ויעסוק בדברים שבקדושה. אמנם איני יכול לכתוב דבר זה בתורת פסק, מאחר שאין לי גביית עדות על הדבר כדן... אבל אם העדה יודעת את הדבר באין ספק שהחנות של הנ"ל היא פתוחה ביום שבת קודש, ודאי שאסור לו להיות מסדר קידושין ושוחט כל זמן שהוא מתנהג בחילול שבת קודש.

בתשובה האחרת חזר בו הרב קוק מן הדברים. התברר שאותו איש, למרות חנותו הפתוחה בשבת, הוא זה שמחזיק את בית הכנסת ואת הקהילה האורתודוקסית בעיר, הוא הקים את בית הכנסת ואת הקהילה וגרם לאנשיה לפרוש מן הקהילה הרפורמית הקיימת. אם יפרוש מתפקידו ייסגר בית הכנסת, ואנשי הקהילה יתפזרו, וחלקם הגדול אף יצטרפו לקהילה הרפורמית הקיימת בעיר. התברר שהשואל בשאלה הראשונה היה מאנשי הקהילה הרפורמית שרצה בחורבנה של הקהילה האורתודוקסית כדי לגרום לחבריה להצטרף אליו. על כן כתב הרב קוק תשובה אחרת (סימן יג) וז"ל:

אמנם כאשר כתבו לכבודו ששם יש ביהכ"נ רפורמי, ואדם אחר לא יש שינהיג זה ביהכ"נ שפרשו את עצמם מן הרפורמים על ידו, ואם יתבטל זה הביהכ"נ שהאיש הנ"ל שאשתו היא בעלת החנות הפתוחה בשבת מנהיג אותה ישתקעו אחינו

שמה בקהילה הרפורמית שתביא אותם לטמיעה בין הגויים... אם יהיה דבר זה אמת ודאי שראוי על כל פנים להעלים עין מזה, וה' ירחם על עמו, ולא יתבטל הקיבוץ, אם הוא באמת נועד להציל את נדחי אחינו אלה מלהיטמע בין האומות. אבל הציבור בעצמו חייב הוא להשתדל בכל עוז להשיג מנהיג שאין בו דופי.

הלכות גדולות למדים מכך:

א. הרב הנשאל שאלה הלכתית חייב לברר את הנסיבות האמיתיות של הדברים, ולא לסמוך על השואל. לא פעם השאלה היא מגמתית, ונועדה למטרות שאינן ראויות.

ב. שאלות של 'צדקות' חייבות לעורר את הרב הנשאל לברר אם אין מאחוריהן אינטרס פסול. לא פעם צדקות גדולה מסתירה רשעות גדולה. ועל כך אמר שלמה המלך בספר קהלת (ז, טז-יז): "אל תהי צדיק הרבה... אל תרשע הרבה". לעיתים צדקות מסתירה מתחת כנפיה רשעות!

ג. לשאלה הלכתית יש יותר מתשובה אחת - תלוי בנסיבות. אין ספק שהתשובה ההלכתית הקלאסית לשאלה שנשאל הרב קוק היא כאמור בסימן יב בספרו. אותו אדם אינו ראוי לשמש כגבאי, ובודאי לא כשוטח ומסדר קידושין. אבל במצב הרוחני הקשה של היהודים בתקופה ההיא ובמקום ההוא, כאשר שמירת שבת הייתה משימה קשה ביותר. אסור לרחק יהודים שאינם מקפידים על שמירת שבת, גם אם הנימוקים ההלכתיים להרחיקם צודקים ונכונים. אם התשובה ההלכתית הקלאסית עלולה להביא תוצאות קשות יותר, עדיף להעלים עין, ולאפשר ליהודים אלו להמשיך בדרך שאינה עונה באופן מלא על דרישות ההלכה.

ונשוב לתחילת דברינו. במסגרת הדיון ההלכתי בשאלות הקשות שעלו בעקבות המלחמה, צריך לשים לב לשלושה דברים. אפרטם. אחד לאחד:

א. פגיעה במורל הלוחמים: מצאנו שניתן לחלל שבת לא רק בגלל סכנה ממשית לגוף, אלא גם בגלל חשש לפגיעה במורל ובנפש. הטעם הוא, כי פגיעה כזו עלולה לגרום בעקבותיה, גם סכנה לגוף. המקור לכך הוא בדין יולדת בשבת. בשו"ע אורח חיים (סימן של א) נפסק:

יולדת הרי היא כחולה שיש בו סכנה, ומחללין עליה השבת לכל מה שצריכה... ומדליקין לה נר אפילו היא סומא.

וכתב המשנה ברורה שם (ס"ק ג):

ומדליקין לה נר. אם הוא לילה, ואע"פ שחברותיה יודעות לעשות לה כל הדברים הנצרכים לה, אעפ"כ קים להו לחכמים דלא מייטבא דעתא דיוולדת כששרויה בחושך. וכתבו התוספות ישנים שלהי יומא, דמשום הכי אפילו אינה אומרת כלום, וגם החכמה אינה אומרת כלום, נמי מדליקין.

עסקתי בכך בהרחבה במאמרי "הרגעת היולדת" ("לב שומע לשלמה" חלק ב סימן מד).

הרי לנו, שגם הרגשה פסיכולוגית, ואפילו דמיון של הרגשה שאין מאחוריה דבר, מספיקים בכדי לחלל שבת. על אחת כמה וכמה, כשמדובר בפניו חללים בשבת בעת מלחמה, כשברור לכולנו שהשהיית פינוּם אפילו לזמן קצר תפגע בלי ספק במורל הלוחמים וביכולת הלחימה.

ב. פיקוח נפש של רבים: לפני כיובל שנים ובשנים שלאחר מכן עסקתי בהבחנה בין פיקוח נפש של יחיד לפיקוח נפש של רבים - עיין במאמרי: "קדימויות ועדיפויות בהצלת נפשות" בסוף ספרו של אבי מורי זצ"ל: "נאות דשא" חלק ב, ומאמר מקביל ב"דיני ישראל" כרך ז תשל"ו, ובקובץ "תורה שבעל פה" (מוסד הרב קוק) תש"ן, ובשני מאמרים בספרי: "לב שומע לשלמה" חלק ב וחלק ג. במאמרים אלו הוכחתי כי גדרי פיקוח נפש של רבים רחבים הרבה יותר מאשר גדרי פיקוח נפש של יחיד. אציין לאחד המקורות המובאים שם: הר"ן על הרי"ף (שבת יט, ב) והרשב"א (שבת דף מב, א הביאו את דעת רב האי גאון ורבנו חננאל שמותר לכבות בשבת גחלת של מתכת המונחת ברשות הרבים, אע"פ שיש בזה איסור תורה (בניגוד לדעת רש"י שיש בזה רק איסור דרבנן). וכתב הר"ן:

ודברי תימה הם, שהיאך יתיר שמואל מלאכה דאורייתא שלא במקום סכנת נפשות? אלא שנראה שהרב ז"ל סובר, דניזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן.

הרי לנו כי המושג פיקוח נפש אצל רבים כולל גם אפשרויות רחוקות מאוד, למרות שאצל יחיד לא היינו מתירים על יסוד אפשרויות כאלו. לכן הכריע רבי שלמה זלמן אורבך זצ"ל ("מנחת שלמה חלק א סימן ז, ו"שולחן שלמה" על הלכות שבת חלק ג סימן שכט):

מותר לחלל שבת בתחנת עזרה ראשונה בעיר גדולה, שיודעים מתוך הנסיון שבכל יום ויום ישנם מקרים הזקוקים להצלה באופן דחוף... כדי להיות מוכן לכל צרה שלא תבוא, הרגילה לבוא.

כמו כן פסק:

בעיר גדולה שאוכלוסיה מרובים ויודעים ברור מתוך הנסיון שאם המשטרה הניידת תשבות בשבת יש לחשוש טובא לתגרות דמים... רואים כל זה כסכנת נפשות.

עוד פסק:

משאית תחמושת שהוחנתה סמוך למגורי החיילים, וכפי שהיא עכשיו לא חשיבא סכנה, אמנם במצבים מסוימים כמו שריפה, פליטת כדור, התקפת

אויב וכדומה היא עלולה להפוך לסכנה, וחשיבא כסכנה עתידית שאין גורם הסכנה נמצא עתה... אם בכהאי גוונא בימות החול היו מתאמצים מיד להרחיקה מהמקום, אם כן שרי גם בשבת.

ג. מצב מלחמה: פיקוח נפש דוחה את כל מצוות התורה, כולל שבת, כדברי הרמב”ם (פרק ב מהלכות שבת). המדובר כמובן בפיקוח נפש, הצלה של אנשים חיים. הרוגים - חללי מלחמה - אינם בכלל. כך נאמר במסכת יומא (דף פה, א) וכך נפסק ברמב”ם (שבת ב, יט).

מצד שני, מלחמה דוחה פיקוח נפש. וכבר כתב ה”מנחת חינוך” (מצוה תכה-תכו, ומצוה תרד):

נהי דכל המצוות נדחים מפני הסכנה, מ”מ מצוה זו דהתורה ציוותה ללחום עמהם, וידוע דהתורה לא תסמוך על הנס כמבואר ברמב”ן כמה פעמים, והתורה ציוותה להילחם, ומסכנים נפש במלחמה, ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה - אם כן דחוייה סכנה במקום זה, ומצוה להרוג אף שיסתכן, וגזירת הכתוב דאפילו בסכנת נפשות מחוייב במצוה זו.

הלכות מלחמה עומדות בניגוד לפיקוח נפש, ומחייבות להיכנס לסכנה כדי לנצח את האויב. לכן בהלכות מלחמה מותר למפקד לסכן חיילים כדי לחפות על חיילים אחרים, כדי לפנות פצועים, או אפילו כדי לפנות הרוגים. יודע כל חייל כי הצבא יעשה כל מאמץ לפנותו אם יפצע, או אם חלילה יהרג או אם יפול בשבי - גם במחיר סיכונם של חיילים אחרים, ואילולא כן עלול החייל להימנע מלסכן את עצמו. בהלכות מלחמה מותר למפקד לסכן חיילים בסכנה ודאית לצורך מאמץ המלחמה, ולא חסרים מקרים של חיילים שהלכו אל מותם ביודעין כדי להציל את חבריהם. בכל מלחמה יש גם מקרים של ”ירי דו צדדי“ - כוחותינו על כוחותינו - כי אין אפשרות בסערת הקרב להבחין בבירור בין אויב לאוהב, ובוודאי שההורג במצב זה אינו בגדר רוצח בשוגג, ואין בו את ההלכות של ערי מקלט וכדומה.

כאן אנו נכנסים לבעיה הקשה של פינוי חללים בשבת, שבה עסקו מכוודיי הרבנים יהושע בן מאיר והרב ד”ר מרדכי הלפרין - לאורך ימים ושנים טובות - במהלך מלחמת יום הכפורים. אכן רבי שלמה זלמן זצ”ל יכול היה להיכנס לשאלה הלכתית כאילו הוא נמצא ממש בשדה, ולא ליד השולחן או הסטנדר בבית המדרש. לכן הוא היה הכתובת ההלכתית העליונה לשאלות הקשות בתקופת מלחמת יום הכפורים.

הלכתית, אין כל היתר לטפל במת בשבת, כפי שנפסק ברמב”ם בפרק ב מהלכות שבת ובמסכת יומא דף פה. בוודאי שאין כל מקום לשאלה של זיהוי חללים בשבת, כפי שלצערנו יש במלחמה הנוכחית. ”פסיקת שולחן“ או ”סטנדר“ אינה מאפשרת בשום פנים חריגה מהלכה זו. אולם במצב של מלחמה מתגלגלת, ופגיעה קשה

במורל החיילים הנלחמים, הרי הלכות מלחמה שאני. במלחמה אין איסורי שבת ואין דיני פיקוח נפש, הכל מותר למען מאמץ המלחמה. ואם לדעתם של המפקדים בשטח יש חשיבות לפינוי מידי של החללים, אין להימנע מכך, גם בשבת.

זיהוי החללים, זו עליית מדרגה נוספת. בישיבה ליד השולחן לא ניתן למצוא אפילו פתח זעיר לעסוק בזיהוי חללים בשבת. אבל כשנמצאים בשדה המערכה, צריך להסתכל במבט אחר. יש צורך בזיהוי מוקדם ככל האפשר כדי למנוע סיכון של חיילים בחיפוש סרק אחר נעדרים, וכדי לוודא מי מאלו הם בגדר שבויים או נעדרים. יש גם חשיבות למורל של החיילים, שידעו שאם חלילה יקרה להם דבר לא יחסכו כל מאמצים כדי לתת להם את הכבוד הראוי, ולמנוע ממשפחותיהם סבל מיותר. במצב הקיים כיום, בשל ריבוי ההרוגים שהושחתו ע"י חיות האדם, יש חלילה חשש שלא כל החללים יזוהו, ושיהיה צורך לקברם כאלמונים או בקבורת המונים, וכל השאלות הקשות הכרוכות בזה - ובוודאי דבר זה יפגע מאוד במורל של הלוחמים.

עליית מדרגה גבוהה יותר היא בשאלה שנשאלתי ביחס לחופשות חיילים. במקרים רבים הצבא מאפשר לחייל הנמצא בחזית חופשה קצרה של 24 שעות בלבד כדי לראות את משפחתו, ונערכת הגרלה או נערך סבב מוסכם בין החיילים כדי לקבוע את סדר היציאה לחופשה. אלא ש-24 שעות אינן מספיקות לשבת. יש צורך בלפחות 30 שעות כדי להימנע מחילול שבת. אולם קיימים מקרים שהצבא אינו יכול לאפשר חופשה כזו, כי אין מספיק חיילים שאפשר לוותר עליהם ליותר מ-24 שעות. השואלים אמרו לי כי החופשה חיונית מאוד להם. אחד השואלים, בכיר בתפקידו, הנשלח לא פעם מעבר לקווי האויב, אמר לי כי הוא שחוק ביותר מן המשימות ומהמתח שקשור בהן. חופשה קצרה - ולו ל-24 שעות - טוענת אותו מחדש ומכשירה אותו להמשך הפעילות הקשה והמסוכנת. הוא יכול אמנם לבחור יום באמצע השבוע, אבל אז תיפול השבת בחלקו של בכיר שאינו שומר מצוות, ובלי ספק יחלל שבת בדברים אחרים. הוא רואה זאת כבלתי הגון להתחלף עם חברו ולגרום לו חילול שבת גדול יותר. למותר לציין, שכל הבכירים העוסקים בזה הם יהודים.

לאותו בכיר חשבתי להתיר. החופשה הכרחית עבורו למען מאמץ המלחמה. גם זה בגדר פיקוח נפש, ובבחינת דיני מלחמה הדוחים איסורי שבת. אלא שהתניתי זאת כי יצא לביתו ביום שישי, ישהה עם משפחתו עד שבת בצהרים, ואז יחזור לבסיס. האפשרות האחרת, שיצא לביתו בשבת ויחזור ביום ראשון, פחות טובה. עדיף שאת חילול השבת ההכרחי יעשה בנסיעה לבסיס לצורך הפעילות הצבאית, מאשר שאת חילול השבת יעשה בנסיעה לביתו.

אמרתי לו, שזו הוראה לו בלבד בתפקידו המיוחד. לחיילים אחרים לא רציתי להתיר, משום שלהבנתני הם פחות חיוניים למאמץ הצבאי.

בימים האחרונים פנו אלי חיילים בשאלות דומות, ולכן מצאתי לנכון להרחיב את הדברים, כדלהלן:

חייל המשרת בשירות שיש בו סכנת חיים, לו או לזולתו, וניתנת לו חופשת התרעננות, בימי חול או בשבת, ינהג לפי המדרג דלהלן:

א. חופשה בימי חול עדיפה, כדי שלא להגיע לחשש חילול שבת.

ב. אם ניתן לקבל את החופשה רק בשבת, עדיף שאת היציאה לביתו יעשה ביום חול, ואת החזרה מביתו לצבא יוכל לעשות גם בשבת אם הוא מחויב לחזור תוך פרק זמן קצוב המחייב נסיעה בשבת.

ג. אם לא ניתן לצאת מן המחנה ביום חול ולחזור בשבת, יוכל לצאת בשבת ולחזור ביום חול.

ד. חייל המקבל חופשה ארוכה יותר, ויש באפשרותו לקצר את החופשה באופן שלא יאלץ לנסוע או לחזור בשבת, יעשה כך. אולם אם קיצור החופשה יפגע באופן משמעותי בצורך הגופני או הנפשי שלו להתרעננות יצא או יחזור בשבת ה. חייל שאינו משרת בשירות שיש בו סכנת חיים לו או לזולתו, אולם השירות חיוני למאמץ המלחמתי ומצב של שחיקה מתמשכת עלול לפגוע בשירותו, דינו כמו חייל המשרת בשירות שיש בו סכנת חיים.

ו. חופשת התרעננות הכרוכה בחילול שבת נועדה לצורך התרעננות בלבד, לחייל ולמשפחתו. היא לא נועדה לצורך השתתפות באירועים משפחתיים.

ז. אין כל היתר לחילולי שבת אחרים מעבר לנדרש לצורך הנסיעה.

ח. ההנחה ההלכתית היא כי חופשת התרעננות של החייל לצורך נסיעה הלוך ושוב לביתו, היא צורך חיוני למאמץ המלחמתי, אולם אין בכך להתיר התרעננות שלא לצורך זה. גם אין להתיר התרעננות מסוגים אחרים, כגון עיסוק בספורט, או ביקור חברים וכדומה.

ט. אין מקום להתחלף עם חייל יהודי אחר שאינו שומר מצוות, ולהציע לו כי הוא ייסע בשבת, ותמורתו יקבל החייל שומר המצוות חופשה ביום חול. כולנו מוזהרים על שמירת שבת, ואין טעם להיות צדיק על חשבון השני.

אנחנו עדיין בעיצומה של מלחמה, ובלי ספק עוד יהיו שאלות הלכתיות נוספות - לצערי, קשות יותר מאשר במלחמת יום הכפורים. ישנן עדיין עשרות גופות של חללים לא מוזהים, בהם אזרחים רבים, ובאמצעים הקיימים כיום לא ניתן לזהותם. פוסקי ההלכה יצטרכו להכריע הכרעות כבדות.

יהי רצון שהקב"ה ידביר אויבינו תחתינו, ושכל החיילים ואנשי כוחות הבטחון וכל השבויים, יחזרו לביתם לחיים ולשלום, ועושה השלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל.